

Mirja JARAK

PANONSKE RANOKRŠĆANSKE OPĆINE I PROBLEM KASNOANTIČKOG KONTINUITETA

UDK 930.2(497.13) »5/6«
Izvorno znanstveno djelo
Oeuvre scientifique originale
Antička arheologija
Archéologie antique
Primljeno: 1989. 02. 15.

Mirja Jarak
41001 ZAGREB — YU
Arheološki zavod
Filozofski fakultet
Đure Salaja 3

Pitanje o kasnoantičkom kontinuitetu romaniziranog stanovništva Panonije jedno je od najsloženijih i istovremeno najznačajnijih pitanja naše antičke arheologije. Budući da se njime obrađuje problem kasnoantičkog stanovništva u cjelini, sva ostala populacijska istraživanja moraju se promatrati u svjetlu ovoga osnovnog pitanja. Stoga u radu, izlaganjem teorija o kasnoantičkom kontinuitetu, određujemo mogućnosti istraživanja kršćanskog stanovništva Panonije. Zbog složenosti teme, problematiku kršćanskog stanovništva dodirujemo samo u njezinom najjednostavnijem vidu — u vidu pitanja o veličini ranokršćanskih općina.

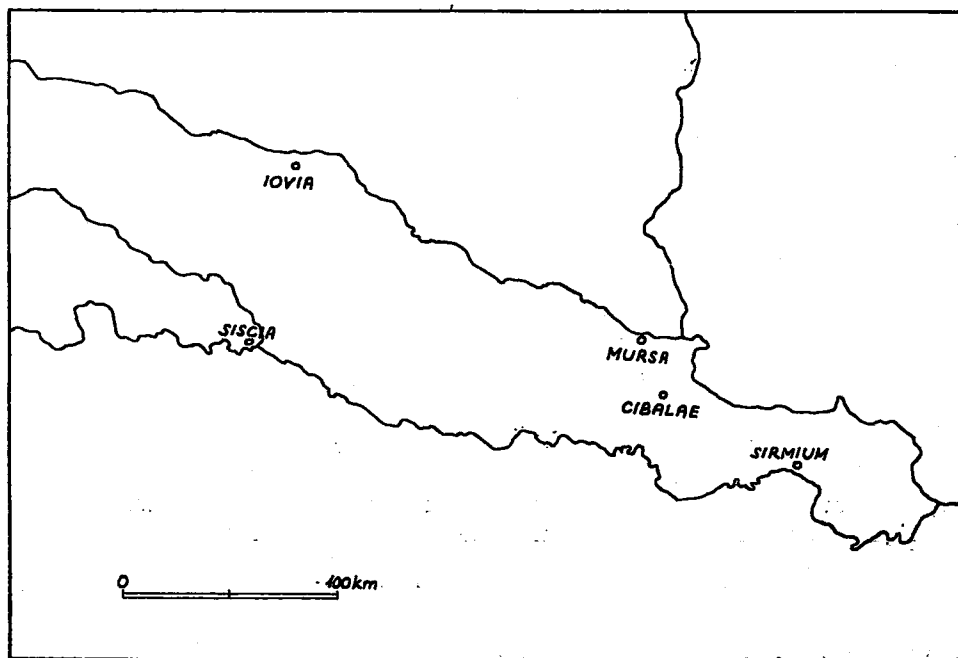
Literatura posvećena ranokršćanskom razdoblju rimske Panonije, ukoliko obrađuje kasnoantički razvitak kršćanskih općina, uglavnom slijedi jedan metodički put. Polazeći od literarnih izvora, ona rekonstruira tzv. povijest ideja, povijest različitih teoloških formulacija predstavljenu u učenjima crkvenih odličnika i zabilježenu u aktima crkvenih koncila.¹ Poznavanje tako shvaćene crkvene povijesti je, naravno, itekako važno, i ono čini veći dio naših spoznaja o ranom razdoblju Crkve. Drugu, u literarnim izvorima manje zastupljenu stranu crkvene povijesti otkrivaju epigrafička istraživanja. U natpisima sadržani podaci o društvenom položaju, porijeklu, obrazovanju, intelektualnom i emocionalnom odnosu spram vlastite religioznosti, posreduju spoznaju o kršćanima pojedincima, pripadnicima ranokršćanskih općina. Epigrafička građa, možemo reći, afirmira inače anonimni pučki supstrat ranokršćanskih zajednica.² Koliko se o pučkom supstratu može govoriti i mimo epigrafike, naznačit ćemo u ovom radu pitanjem o veličini panonskih ranokršćanskih općina.

Starije, izrazito negativno mišljenje o graničnom položaju Panonije i poteškoćama koje su iz toga izvirele, odrazilo se u statističkim pregledima pretpostavljenom slabom naseljenošću ovog prostora. S obzirom na prosječnu gustoću stanovništva, podunavskim se zemljama u doba Augusta pripisivalo posljednje mjesto među različitim područjima Carstva.³ Pod Antoninima se stanovništvo nešto povećalo, a za kasnija razdoblja, osobito za IV, V i VI st., podaci su krajnje oskudni. Kasnoantičko doba, ukoliko zanemarimo općenito opadanje broja stanovnika, ostaje populacijski nedefinirano i izvan područja Panonije.⁴ Za razdoblje seobe naroda nedostaje, naime, statistički upotrebljiv materijal.⁵ Valja napomenuti da navedena ograničenja ne vrijede samo za stariju literaturu; iako su shvaćanja kasnoantičkog razvitka, osobito Panonije, u mnogim točkama izmijenjena, uporišta sigurnije populacijske statistike još uvijek nedostaju.

Nepotpuna populacijska slika kasnoantičkog razdoblja mnogome otežava kvantitativna istraživanja ranokršćanskih općina. To posebno vrijedi za deduktivna izvođenja, temeljena na okvirnim populacijskim statistikama. Budući da deduktivna procjenjivanja predstavljaju najčešći vid numeričkih istraživanja, njihova nesigurnost i krajnja hipotetičnost stavlja pitanja kvantiteta na rub znanstvenog interesa. Da je ipak riječ o zanimljivom, premda »mračnom« predmetu, potvrđuju mišljenja najvećih autoriteta.⁶ Problem je, prema tome, s jedne strane u samom predmetu, a s druge, u metodi.

Brojni istraživači slijedili su taj uvid te se uz dedukciju već veoma rano nalaze primjeri uopćavanja iz niza pojedinačnih podataka. Prikladnijom metodom, koja se javlja ili kao nadomjestak ili kao dopuna dedukciji, proširuje se opseg numeričkih istraživanja i ujedno im se osigurava veća objektivnost.⁷ Primjer induktivne efikasnosti nalazi se u djelu A. Harnacka, gdje se na temelju brižljivo sakupljenih literarnih podataka izvodi razlikovanje kristijaniziranih područja u prvim stoljećima Carstva.⁸ Stupanj kristijanizacije je, prema Harnacku, bio najveći ondje gdje su kršćani činili polovicu ili gotovo polovicu stanovništva. Zatim su slijedila područja u kojima su kršćani, iako u manjini, imali znatan utjecaj u javnom životu, te područja s gotovo anonimnom kršćanskom manjinom i kršćanima pojedincima. Važno je da je cijela ljestvica izvedena na temelju izvora o veličini pojedinih kršćanskih općina. O položaju podunavskih zemalja u Harnackovoj podjeli govori činjenica da su zajedno s rajnskim provincijama istaknute kao krajnja suprotnost visokokristijaniziranim područjima Male Azije.⁹

Literarni izvori najčešće sadrže podatke o najvećim i najznačajnijim kršćanskim općinama, općinama koje su imale tradiciju i ugled u kršćanskom svijetu, te su u svemu predstavljale uzor ostalima.¹⁰ Ovdje upućujemo na klasičan, često upotrebljavan Euzebijev podatak, koji je posluzio za procjenjivanje veličine rimske općine.¹¹ Podatak je metodološki zanimljiv jer je na njemu izgrađeno zaključivanje omogućeno uvidom u usporadni razvojni tok antiohijske općine.¹² Vrijednost i važnost komparativnih

Slika 1.: Panonske biskupije 4. stoljeća
Pannonian bishoprics of the 4th century

studija počiva inače na posve jednostavnoj činjenici: u antici je osjećaj za mjeru i brojčane odnose bio slabo razvijen. Brojčanim podacima postizali su se retorički učinci, te su oni zato u pravilu pretjerani. Tako je to već kod klasičnih antičkih pisaca, a pogotovu kod kasnijih polubarbarskih kroničara koji su glavni izvori za kasnoantičko razdoblje.¹³ O potrebnoj mjeri opreza govori i karakter kasnoantičkih podataka. Riječ je o okvirnom fiksiranju vojnih snaga u pravilu zaokruženim brojevima.¹⁴ Može se pretpostaviti da su se kod zaokruživanja pomaci od stvarnog stanja iskazivali prije pretjeranim nego umanjenim brojevima, što znači da ipak raspolažemo približnim veličinama. Nedostatak apsolutnih podataka upućuje, međutim, na slabosti druge osnovne metode, metode uopćavanja iz pojedinačnih literarnih izvora. Te su slabosti dvostruke — kvantitativni podaci su vrlo rijetki (zbog slabog zanimanja za brojčane odnose), a zatim, kako smo vidjeli, i nesigurni. Hipotetičnoj metodi deduktivnih zaključivanja ne suprotstavlja se, dakle, apsolutna sigurnost indukcije, te su oba pristupa i dalje, bez obzira na rezultate, podjednako zastupljena i opravdana.

II

Pod panonskim ranokršćanskim općinama podrazumijevamo u ovom radu one zajednice koje su u izvorima spomenute kao biskupije. O postojanju i drugih zajednica jasno govore arheološki nalazi, ponekad bogatiji nego u dokazanim biskupijama. U kasnoantičkom je razdoblju bilo uobičajeno potpuno hijerarhijsko konstituiranje svake kršćanske grupe, pa su i sasvim male zajednice razvile potreban broj crkvenih službi.¹⁵ To znači da se u panonskom prostoru, kako upućuju i arheološki nalazi, mora pretpostaviti postojanje većeg broja biskupskih sjedišta. Kako se, međutim, za nedokazane biskupije ne mogu očekivati nikakvi dodatni podaci jer se u izvorima ne spominju, ograničili smo se na one zajednice koje su preko svojih poglavara potvrđene kao ranokršćanske biskupije. Riječ je o općinama u Sirmiju, Cibalama, Mursi, Sisciji i Joviji. O njihovim biskupima — mučenicima saznaje se iz martirologija, a o kasnijim biskupima — sudionicima crkvenih koncila, iz koncilskih akata.¹⁶ Petovijsku i emonsku biskupiju zbog graničnog položaja tih gradova i njihovog razmjerno ranog otcjepljenja od Panonije ovdje izostavljamo. Izostavljanje je uvjetovano isključivo formalnim razlozima — po snazi i značenju kršćanskoga života, Petovij i Emona nimalo ne zaostaju za nabrojenim panonskim općinama.¹⁷ Ukoliko u određenoj mjeri pružaju podatke relevantne za ovu temu, petovijski i emonski izvori mogu se smatrati vrelom komparativnog materijala, te su važni za razumijevanje razvoja susjednih područja. Izostavljanje jedne druge biskupije, one u Basijani, uvjetovano je njezinim kasnijim javljanjem u Justinijanovom VI stoljeću.

Suditi o stanovništvu Panonije u VI st. veoma je teško. Sav prethodni proturječni razvitak sada, na samom izmaku antike, kulminira krajnje zamršenom populacijskom slikom. Dugogodišnja arheološka istraživanja omogućila su djelomično rasvjetljavanje problema u raspravi koja je postupno, kao svoj glavni predmet, oblikovala pitanje o kasnoantičkom kontinuitetu romaniziranog stanovništva. Zbog važnosti problema skicirat ćemo ukratko najistaknutija mišljenja.

Najveći autoritet prve polovice XX stoljeća, A. Alföldi, zaslužan je zbog kompleksnog pristupa problemu kontinuiteta. Alföldi, naime, razlikuje propast civilne i vojne organizacije panonskih provincija od propasti kasnoantičkog svijeta u cjelini.¹⁸ O životu kasnoantičkog romaniziranog stanovništva govore arheološki nalazi V i VI stoljeća. Ne samo južno od Drave, nego i u Transdanubiji, arheološki nalazi, koji se nikako ne mogu pripisati barbarskim došljacima, ukazuju na postojanje kasnoantičkih tradicija i na etnički kontinuitet. Na lokalitetu Fenékpusztá, pored Blatnog jezera, rimsko je naselje, prema Alföldiu, postojalo sve do 600. g.¹⁹

Alföldi je u nekim pitanjima, osobito u pogledu datacije materijala, bio ograničen stupnjem arheoloških istraživanja, te su njegova shvaćanja kasnije revidirana.²⁰ Temeljeći zaključke na arheološkom materijalu, Al-

földi je preživljavanje autohtonog življa pretpostavio samo u određenim, geografski ograničenim područjima; u širem kontekstu podunavsko-karpatiskog prostora on je, naprotiv, negirao kontinuitet kasnoantičke kulture.

Drugog velikog panonskog istraživača, A. Mócsya, možemo smatrati radikalnim protivnikom teorije kontinuiteta. Prema E. Tóthu, u Mócsyjevoj velikoj sintezi o Panoniji (PWRE) nalazi se sukob negativne slike panonsko-rimskog kontinuiteta.²¹ Mócsy u svojoj sintezi s pravom pobija mišljenje prema kojem su mađarski srednjovjekovni gradovi nastali razvojem iz antičkih naselja. Ipak, činjenica da rimski gradovi nisu imali utjecaja na nastanak srednjovjekovnih mađarskih gradova, ne ukida mogućnost daljnjeg života kasnoantičkog stanovništva, što Mócsy, navođenjem samo protivnih argumenata, ne prihvaća. Poričući kontinuitet antičkih gradova Mócsy je, kako sam kaže, odbacio jednu od najomiljenijih teza teorije kontinuiteta.²² Drugi je važan argument protiv teorije kontinuiteta nedostatak kasnoantičkih natpisa.²³

Dok su umjereniji protivnici teorije kontinuiteta razlikovali Transdanubiju od južnog dijela Panonije, A. Mócsy govori o ranom propadanju cijele Panonije.²⁴ To se propadanje, po njemu, događa u V st., tako da zbivanja VI st. jedva dotiče. U kasnijoj sintezi o Panoniji i Gornjoj Meziji dopušta ipak preživljavanje jednog dijela stanovništva u VI st., ali samo kao uzgredni fenomen koji ne mijenja osnovnu sliku.²⁵ O njegovom izrazito negativnom stavu možda najbolje govori opširna recenzija Váradyeve monografije o posljednjem stoljeću Panonije.²⁶ Mócsy tu oštro kritizira tezu o mirnom životu panonskih gradova tokom V stoljeća. Várady je, po njemu, dao idiličnu sliku Panonije, koja nije utemeljena na izvornoj građi. On je literarne izvore o propadanju panonskih gradova odbacio kao »tendenciozne« vijesti, te je mimo njih zaključio o kontinuiranom životu i unutrašnjem miru provincije. I u ostalim točkama vezanim uz pitanje kontinuiteta, Mócsy s pozicija izrazito negativnog mišljenja kritizira Váradyev rad. Ovaj posljednji može se, unatoč izvjesnih slabosti, smatrati pozitivnim prilogom teoriji kontinuiteta.²⁷ S obzirom na samo shvaćanje kontinuiteta, glavna je Váradyeva slabost u projiciranju rezultata na političku razinu, tj. u postuliranju duljeg trajanja rimske uprave.²⁸

Teoriju kontinuiteta podupire u posljednje vrijeme niz autora. Spomenimo mišljenje J. Šasela o arheološkim i literarnim potvrdama gradskog života u cijeloj Panoniji i nakon hunskog razdoblja, tezu W. Pohla o dugotrajnom i kompleksnom procesu barbarizacije podunavskih provincija, te Fitzovo naglašavanje važnosti procesa barbarizacije.²⁹ Barbarizacijom su se, prema J. Fitzu, starosjedilački slojevi prilagodili novim uvjetima i tako preživjeli mnoga desetljeća nakon formalnog gubitka Panonije. O barbarizaciji se može govoriti od IV st.; u II i III st. još je postojala ogromna razlika između romaniziranog stanovništva i nadolazećih barbara.

Promatrano u svjetlu krize Rimskog Carstva s kraja II i početka III st., Fitzovo datiranje početaka barbarizacije odgovara tezi o razmjerno brzom oporavku panonskog prostora i određenom privrednom razvitku koji je uslijedio nakon spomenute krize.³⁰ U kontekstu, pak, stare Pirenneove teze o barbarizaciji Carstva, mišljenje o barbarizaciji Panonije moglo bi značiti proširivanje prvotne teze utoliko što se govori o barbarizaciji jednog izrazito graničnog, slabo naseljenog prostora, dok je Pirenne govorio o barbarizaciji onih provincija u kojima su se iz latinskog razvili romanski jezici. Dok je stanovništvo gusto naseljenih provincija preživjelo, prilagodivši se barbarizacijom, malobrojno panonsko stanovništvo imalo je zbog brojnosti barbarskih seobnih valova (nakon Germana ovamo dolaze Slaveni, Avari i Mađari), drugačiju sudbinu. Stoga, iako potvrđuje kontinuitet autohtonog stanovništva, barbarizacija Panonije nikako nema ono značenje koje je H. Pirenne pridavao svojoj tezi o barbarizaciji Rimskog Carstva.

Od novijih teorijskih osvrtâ na sudbinu rimske Panonije osobito je, zbog povezivanja kasnoantičkog horizonta s kršćanskim materijalom, zanimljiv rad E. Tótha.³¹ Autor smatra da sudbina kasnoantičkog stanovništva Panonije nije isključivo određena nestajanjem gradskog života, te da propadanje gradova nije istovremeno rezultiralo i potpunim nestankom stanovništva. Dok su se ranije antički nalazi Transdanubije datirali najkasnije u IV st., Tóth navodi niz primjera gdje se datacija, oslanjanjem na kršćanski karakter nalaza, može pomaknuti kasnije, u V i VI stoljeće. O postojanju kršćanskih općina govore na prvom mjestu nalazi sakralne arhitekture i ulomci crkvenog namještaja, dok nalazi sitnih predmeta imaju drugorazredno značenje. Važno je da se postojanje kasnoantičkog stanovništva Transdanubije, prema Tóthu, najsigurnije dokazuje vrednovanjem ranokršćanskih nalaza. Tako se cijela teorija kontinuiteta dovodi u najužu vezu s pitanjem postojanja ranokršćanskih općina.

Ako se prihvati Tóthovo izjednačavanje kršćana organiziranih u općine s kasnoantičkim romaniziranim stanovništvom, onda se na tragu teorije kontinuiteta može govoriti o prisutnosti autohtonog življa u V i VI st. ne samo južno od Drave nego i u mađarskoj Transdanubiji. Dokazivanje rimskih tradicija mađarskog dijela Panonije predstavljalo je zapravo glavni predmet teorije kontinuiteta. Ni najotvoreniji protivnici kasnoantičkog kontinuiteta nisu, naime, negirali barem neki oblik života južnih panonskih gradova, primjerice Sirmija i Siscije.³² Ni nama stoga, izlaganjem teorija o panonskom kontinuitetu, nije bio cilj problematizirati samo postojanje kasnoantičkih gradova ukoliko je ono, kao za Sirmij i Sisciju, dostatno potvrđeno — nego smo ukazivanjem na dugotrajnost i polemičku snagu rasprave o kasnoantičkom kontinuitetu više željeli upozoriti na teškoće sustavnijeg istraživanja kasnoantičkog stanovništva.

Dok se sa sigurnošću može govoriti o postojanju romaniziranog stanovništva u V i VI st., argumenti protivnika teorije kontinuiteta jasno pokazuju teškoće točnijeg definiranja toga stanovništva, te ograničavaju populacijska istraživanja Panonije na razdoblje I—IV stoljeća.³³ Kad je riječ o populacijskim istraživanjima ranokršćanskih općina, ograničenje se odnosi na IV stoljeće. Pritom se misli na mogućnost okvirnih brojčanih istraživanja koja bi se s jedne strane osnivala na podacima o ukupnom stanovništvu Panonije pa odatle i na rezultatima teorije kontinuiteta, a s druge na literarnim izvorima o veličini pojedinih panonskih općina. Oba ta kriterija (opća populacijska slika i literarni izvori) ograničavaju kvantitativna istraživanja ranokršćanskih općina na IV stoljeće. Za kasnije razdoblje nedostaju sigurniji podaci o ukupnom stanovništvu, a i literarni izvori se manje odnose na V i VI st., kada je zabilježeno samo nekoliko imena panonskih biskupa. Naprotiv, biskupi IV st. dobro su poznati kao sudionici crkvenih koncila, te raspolažemo više ili manje potpunim biskupskim listama za pojedine općine.³⁴

Primjer iščitavanja kvantitativnih podataka o našim biskupijama daje Edit B. Thomas.³⁵ Komentirajući mjesta iz pasije biskupa Ireneja (*Passio Iren.*, 3, 1) i Kvirina (*Passio Quir.*, 4, 5), Edit Thomas zaključuje da su 303. g. kršćani činili velik dio naroda. Kako u samim opisima muke nisu sadržani nikakvi numerički podaci, jer se kršćani, pripadnici panonskih općina, spominju samo uzgred, kao svjedoci središnjih zbivanja, i zaključivanje Edit Thomas vrlo je okvirno i uopćeno. Značajno je, međutim, da se o spomenutim kršćanima ipak mogu naći vrlo dragocjeni, ali bitno drukčiji podaci. Tako o ortodoksnom nastrojenju uzgredno spomenutih sirmijskih kršćana govori jedno mjesto u pasiji sv. Ireneja, gdje se sirmijska općina označava kao *Ecclesia tua catholica Sirmiensium*.³⁶ Sirmijska Crkva nije više jednostavno nazvana kršćanskom, nego, da bi se naglasio njezin ortodokсни stav, katoličkom. Ne ulazeći u tumačenje tog vrlo zanimljivog navoda, možemo reći da se njime još jednom potvrđuje neusporedivo veće značenje dogmatskih i uopće teoloških pitanja o kojima izvorna građa daje jasne i opširne podatke, dok se o numeričkim pitanjima veličine i snage kršćanskih općina najčešće može samo okvirno zaključivati.³⁷

U vezi s drugim osnovnim načinom kvantitativnih istraživanja koji se osniva na podacima o ukupnom stanovništvu, upućujemo na statistička proučavanja stanovništva pojedinih gradova. O broju kršćana može se zaključiti na temelju pretpostavljenog stupnja kristijanizacije, tj. na temelju pretpostavljenog omjera kršćanskog i nekršćanskog stanovništva. Takva istraživanja mogla bi se provesti u našim panonskim gradovima, jer su gradski perimetri, kao i prevladavajući tipovi stambenih objekata, razmjerno dobro poznati.³⁸ Naravno, ni taj pristup ne osigurava apsolutne podatke, pa se vrijednost kvantitativnih istraživanja može tražiti samo u uspostavljanju približnih odnosa i otvaranju mogućnosti komparativnih proučavanja ranokršćanskih općina.

BILJEŠKE

- 1 J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces Danubiennes de l'empire Romain, Paris 1918, 205—364; T. Nagy, Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes, Diss. Pann., II, 12, Budapest 1939, 74—156.
- 2 Usp. epigrafičku građu za sirmijsku općinu: CIL III, 10232—10240.
- 3 J. Beloch, Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt, Leipzig 1886, 507.
- 4 E. Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches, I Band, Wien 1928, 3.
- 5 L. Hertling, Die Zahl der Katholiken in der Völkerwanderungszeit, Zeitschrift für katholische Theologie, 62/1938, 92.
- 6 E. Gibbon, The Decline and Fall of the Roman Empire, Vol. I, London 1928, 488.
- 7 L. Hertling, Die Zahl der Christen zu Beginn des vierten Jahrhunderts, Zeitschrift für katholische Theologie, 58/1934, 243—253.
- 8 A. von Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jhrhund., II Band, Leipzig 1915, 341—354.
- 9 O. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, Band I, Anhang, Stuttgart 1922, 474.
- 10 L. Hertling, o. c. (7), 245—248.
- 11 Euseb., Hist. eccl., VI, 43.
- 12 Usp. E. Gibbon, o. c., 491; L. Hertling, o. c. (7), 247.
- 13 L. Hertling, o. c. (5), 93.
- 14 J. B. Bury, History of the Later Roman Empire, Vol. I, London 1923, 104—105.
- 15 Edit B. Thomas, Religion, The Archaeology of Roman Pannonia, Budapest 1980, 196.
- 16 O panonskim biskupima — mučenicima usp. D. Farlati, Illyricum sacrum VII, 488—489, 577—578; T. Ruinart, Acta SS. martyrum, Ratisbonae 1859, 432—434, 435—436. Za panonske mučenike temeljni je izvor Martyrologium Hieronymianum, ed. De Rossi et Duchesne (ASS Nov. II), Paris 1894. Za crkvene koncile temeljno je monumentalno Mansievo djelo; usp. i sekundarnu literaturu: A. Mócsy, Pannonia, PWRE, Suppl. IX, Stuttgart 1962, col. 753—755; R. Rogošić, Veliki Ilirik (284—395) i njegova konačna dioba (396—437), Zagreb 1962, 28—46, 78—94.
- 17 O gospodarskoj snazi i blagostanju ovih gradova usp. Rostovtzeffov podatak za Emonu — M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Roman Empire, Oxford 1926, 132. Od arheoloških nalaza posebno značenje ima emonska krstionica. Usp. Lj. Plesničar-Gec, Poznoantična in starokršćanska Emona, Materijali, XII, Zadar 1972, 232—233; Lj. Plesničar-Gec, Starokršćanski center v Emoni, Ljubljana 1983, passim.
- 18 A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, 2. Band, Berlin 1926, 97.
- 19 Ibid., 30—56.
- 20 Kasnijem istraživanjima revidirano je datiranje košarastih naušnica. Alföldi je kao *terminus post quem* uzeo 568. g. Prema novim rezultatima naušnice treba datirati u 1. pol. VI st. Usp. L. Barkóczy — Á. Salamon, Remarks on the 6th

- Century History of »Pannonia«, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 23/1971, 139—153.
- 21 E. Tóth, Zur Geschichte des nordpannonischen Raumes im 5. und 6. Jahrhundert, Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert, Wien 1980, 93—100.
- 22 A. Mócsy, o. c., col. 773.
- 23 Ibid., col. 697.
- 24 Ibid., col. 582.
- 25 A. Mócsy, Pannonia and Upper Moesia, London 1974, 339—358.
- 26 A. Mócsy, L. Várady: Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476), Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 23/1971, 347—360.
- 27 L. Várady, Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476), Budapest 1969, passim.
- 28 Ibid., 401: »Die Auflösung der römischen Verwaltung erfolgte erst um 488...«
- 29 J. Šašel, Zur historischen Ethnographie des mittleren Donauma, Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert, Wien 1980, 13—17; W. Pohl, Die Gepiden und die gentes an der mittleren Donau nach dem Zerfall des Attilareiches, Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert, Wien 1980, 281; J. Fitz, Population, The Archaeology of Roman Pannonia, Budapest 1980, 157.
- 30 P. Oliva, Pannonie a počátky krize římského imperia, Praha 1959, 340.
- 31 E. Tóth, o. c.
- 32 A. Mócsy, o. c. (16), col. 775.
- 33 Postojeće studije ograničene su na prva stoljeća Carstva. Usp. A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959; L. Barkóczi, The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 16/1964, 257—356.
- 34 J. Zeiller, o. c., 129—176; T. Nagy, o. c., 217.
- 35 Edit B. Thomas, Martyres Pannoniae, Folia Archaeologica, XXV/1974, 143.
- 36 D. Farlati, o. c., 489.
- 37 Naglašavanje katoličkog karaktera sirmijske Crkve moglo bi predstavljati isticanje razlike spram neke druge neortodoksnе sirmijske zajednice. Usp. A. Mócsy o. c. (16), col. 755. Za potpunu interpretaciju osobito je važno točno datiranje nastanka pasije Sv. Ireneja u što na ovom mjestu ne možemo ulaziti.
- 38 J. Brunšmid, Colonia Aurelia Cibalae, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, VI/1902, 125; V. Popović, A Survey of the Topography and Urban Organization of Sirmium in the Late Empire, Sirmium, I, Beograd 1971, 133; D. Pinterović, Prilog topografiji Murse, Limes u Jugoslaviji, I, Beograd 1961, 40; J. Šašel, Siscia, PWRE, Suppl., XIV, München 1974, col. 735; M. Gorenc — B. Vikić, Antičko nasljeđe ludbreškog kraja, Monografija »Ludbreg«, 1983, 63, 66.

Summary

EARLY CHRISTIAN COMMUNITIES OF PANNONIA AND THE PROBLEM
OF THE LATE ROMAN CONTINUITY

The question of the late Roman continuity of Pannonia is one of the most difficult and, at the same time, the most important question of the ancient archaeology. Because of its great importance for the problem of the late antique population as a whole, this question has been shown as a determinant for the single investigations of the Pannonian inhabitants. In this article, therefore, we have exposed the main theories about late Roman continuity which we had found in the works of A. Alföldi, A. Mócsy, L. Várady, J. Šašel, W. Pohl, J. Fitz and E. Tóth. Consequently, we have determined the possibilities of the investigations of the Christian population of Pannonia. On account of many difficulties, only the simple questions of the number of Pannonian believers have been discussed as well as suitable methods which one can use in such a study.

Among the recent theories, E. Tóth's opinion has an outstanding significance. E. Tóth has connected the late antique layer with Christian findings. In his work, the existence of the late antique inhabitants has been proved by means of early Christian findings. Thus, the theory of the Pannonian continuity has been connected with the problem of the existence of the early Christian communities.

According to archaeological material and accepted continuity of Pannonian towns, one can speak of the 5th and the 6th century Christian communities of Pannonia. However, we have limited our investigations only to the 4th century. There are, namely, many arguments showing impossibility of the precise definition of the late antique Pannonian inhabitants. In case of Christian inhabitants, the limitation concerns the 4th century. On the other hand, the great number of the literary sources originate from the 4th century and make the research possible. After the 4th century only few names of the Pannonian bishops have been marked in contrast to the well-known bishops of the 4th century. Although we have accepted the results of the theory of the late Roman continuity, namely the existence of the late antique Roman population, we had to limit our investigations due to the lack of archaeological as well as historical sources.